

Кирилюк Валентина Анатоліївна –
здобувач КНУВС

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ

Досліджено теоретичні засади правового регулювання виконання попереднього ув'язнення.

Исследовано теоретические принципы правовой регуляции выполнения предварительного заключения.

Ключові слова: правове регулювання; попереднє ув'язнення; кримінально-процесуальне законодавство.

Розглядаючи об'єктивні та суб'єктивні фактори актуалізації державної діяльності, пов'язаної з попереднім ув'язненням, насамперед, слід розглянути такі питання.

Ця правоохоронна діяльність (її виконавчий аспект) генетично пов'язана з охороною права, сутність і зміст такої діяльності може пояснюватися формально лише через саме право, його конкретну галузь (чи галузі, підгалузі або комплексні галузі).

Зокрема, А.Л. Ременсон писав, що тримання під вартою у слідчих ізоляторах (СІЗО) призначається не для здійснення кари і виправного впливу, а для інших цілей. Насправді не "спричинення взятій під варту особі обмежень і страждань може мати місце лише як неминучий наслідок самого факту позбавлення волі повинно суворо обмежуватися рамками необхідності виконання специфічних цілей даного запобіжного заходу" [1, с. 14].

Ув'язнення під варту, як зазначає О.В. Масліхин, – є заходом процесуального примусу і тому застосовується лише у випадках дійсної необхідності й не інакше, як на підставах, вказаних у законі. На цю обставину завжди зверталась увага органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, цей захід державного примусу застосовується лише у разі вчинення злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі, коли він забезпечує успішне розкриття (розслідування)

злочину і викриває правопорушника, а також усуває можливості вчинення ним нового злочину та ухилення від покарання [2, с. 3–4].

Отже, попереднє ув'язнення під варту є однією з форм позбавлення волі та являє примусову ізоляцію громадянина згідно з кримінально-процесуальним законодавством у спеціально призначених для цього установах. Воно має тимчасовий характер і застосовується щодо обвинуваченого, підсудного, підозрюваного у вчиненні злочину, а також засудженого, стосовно якого вирок не вступив у законну силу.

Попереднє взяття під варту є найсуворішим запобіжним заходом. Обвинувачений, а в деяких випадках і підозрюваний, береться під варту лише тоді, коли ніякий інший захід, передбачений законом, не може забезпечити припинення злочинної діяльності, належної ізоляції небезпечного злочинця.

Тому підставою для попереднього ув'язнення є вмотивоване рішення суду про обрання як запобіжного заходу взяття під варту, винесене відповідно до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України (ст. 3 у редакції Закону України "Про внесення змін до законів України "Про міліцію", "Про попереднє ув'язнення", "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" від 21 червня 2001 р. № 2537-Ш). Це рішення має бути прийняте тільки у кримінальній справі й виражене у певній кримінально-процесуальній формі: постанови, ухвали, вироку. Постанова, ухвала про взяття під варту згідно зі ст. 158 КПК України мають бути вмотивовані, повинні містити вказівки про злочин (злочини), в яких обвинувачується або підозрюється певна особа, і мати підставу про вибір саме цього запобіжного заходу.

Таким чином, у цьому разі розгляду підлягають правові аспекти, пов'язані не з діяльністю органів слідства, дізнання та суду у сфері кримінального судочинства, що регулюються переважно кримінально-процесуальним законодавством, а деякі правові питання про виконання попереднього ув'язнення під варту запобіжного заходу на підставі судового рішення, згідно з чинним законодавством України, яке регламентує умови та порядок його виконання, правовий статус осіб, до яких він застосовується, і відповідний режим, в якому перебувають ув'язнені.

Юридичний аналіз законодавчої бази України у сфері виконання попереднього ув'язнення під варту дозволяє розглядати цей вид державного примусу як один з різновидів "позбавлення свобод". Термін "позбавлення волі", на наш погляд, може тлумачитися більш широко, у тому числі й відносно свободи волі як інтелектуально-вольового аспекту особи, тому в цьому випадку позбавлення особи свободи фізичного пересування, тимчасової ізоляції від суспільства є більш точним.

Важливим, на нашу думку, аспектом під час розгляду правового напрямку, пов'язаного з правовим регулюванням попереднього

ув'язнення, є визначення категорій форми, яка застосовується у цьому разі у двох значеннях:

1) правової форми реально існуючих соціальних відносин, в якій співвідноситься зміст цього правового інституту з правосвідомістю і регламентованим чинним законодавством цих правовідносин;

2) форми самого правового аспекту (як кримінально-процесуального, так і кримінально-виконавчого), його внутрішньої та зовнішньої форм.

Зважаючи на те, що поняття правової форми вказаного виду суспільних відносин має конструюватися відповідно до змісту цього правового напрямку, акцент має робитися на усвідомленні співвідношення поняття цієї правової форми з її опосередкованим змістом.

У цьому ж разі можна спостерігати варіант, коли, використовуючи поняття правової форми, ми певною мірою виходимо за межі тієї чи іншої галузі права (кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого в його традиційному розумінні – як тільки виконання вироків суду, які набрали чинності).

Відомі вчені вважають, що критеріями поділу права на галузі можуть фігурувати особливості певних правових норм, їх зміст, належність до конкретних інститутів, видів правової відповідальності (М.І. Коржанський), наявність самостійної відповідальності (В.Г. Беляєв), властивості норм (В.А. Кикоть) та ін. [3, с. 219].

Намагаючись визначити правовий інститут, пов'язаний з виконанням попереднього ув'язнення в системі права України, автор вважає, що, виходячи із наявності сукупності підструктур різного рівня, з позиції історичного розвитку і точки зору співвідношення і взаємоузгодженості його основних частин, що складають певну правову піраміду, вершину якої обіймає конституційне право, далі йдуть галузі права, а за ними правові інститути.

Як відомо, у системі права України можна виділити профілюючі (традиційні) основні та комплексні галузі права, де їх загальною базою є конституційне право, а за ними йдуть головні регулятивні підсистеми.

Наприклад, цивільне, кримінальне, адміністративне, кримінально-процесуальне та ін. як первинні галузі права надають можливість започаткувати від них вторинні нові галузі, які надбудовуються над основними і відображають в основному метод "влада – підпорядкування". До них, на нашу думку, можна віднести кримінально-виконавче право. При цьому всі названі галузі права володіють чітко визначеними регулятивними властивостями і власним правовим інструментарієм.

Що ж стосується правового інституту попереднього ув'язнення, то він, на нашу думку, не має чітко вираженого специфічного методу правового регулювання, який, однозначно, зароховував би цей інститут до однієї із базових галузей права, оскільки він має ознаки предмета регулювання як кримінально-процесуальних (і це є визначальним

моментом), так і кримінально-виконавчих (що є вторинним від судочинства похідним елементом) правовідносин.

Розглядаючи систему основних правових та законодавчих положень інституту попереднього ув'язнення, слід зазначити, що вона формується на ґрунті чинного законодавства України, яке окреслює нормативно-правовий напрям регулювання даної сфери суспільних відносин, у якій не визначено як обов'язкова: кодифікація, систематизація і, навіть, консолідація правових норм у повному обсязі (хоча остання фактично існує в межах Закону України "Про попереднє ув'язнення" та відомчих нормативних актах).

Зважаючи в цьому разі на те, що даний правовий і законодавчий феномени важко, а точніше – неможливо, розглядати з позиції "чистих галузей законодавства", які містили б норми виключно однієї галузі права, в обіг науки вводиться поняття "зони тяжіння" законодавчого акта (Закону України "Про попереднє ув'язнення"), який, на нашу думку, може бути водночас в зоні тяжіння таких галузей права, як кримінально-процесуальне і кримінально-виконавче.

На підтвердження висловлених позицій відносно попереднього ув'язнення можна навести думку С.С. Алексєєва щодо інституційно-нормативного утворення, яке є свого роду джерелом юридичних прав і обов'язків, єдиним критерієм правомірної, юридично дозволеної та забороненої поведінки [4, с. 117–118].

Застосування цієї правової форми реалізації вказаних правовідносин, пов'язаних із виконанням державно-правового примусу у виді попереднього ув'язнення під варту, може розглядатися в рамках правозастосовної діяльності, яка здійснюється компетентними державними органами як одна із складових частин цього правового явища.

У зв'язку з цим одностороння владна процедура впливу і прийняття управлінських рішень на цьому ґрунті є переважною й пріоритетною в цій сфері відносин. Владний вплив на поведінку безпосередніх суб'єктів права здійснюється під час розгляду індивідуальних правових ситуацій (справ) та винесення по них конкретних правових рішень (приписів) згідно із законом, а також упродовж реального виконання цих приписів.

Тому додержуємося думки, що дані правозастосовні правовідносини можна визначити як такі, що тривають, у процесі яких беруть участь кілька державно-владних (компетентних) суб'єктів, серед яких вирішальним суб'єктом є суд, який має право започаткувати та скасувати їх відповідно до чинного законодавства; органи досудового слідства і дізнання, що здійснюють провадження з кримінальних справ, які виступають як учасники кримінально-процесуальних правовідносин і, водночас, у межах визначеної законом компетенції, можуть впливати на виконавчі аспекти тримання осіб під вартою; а також адміністрація (персонал) місць попереднього ув'язнення, яка безпосередньо виконує

функцію тримання ув'язнених і забезпечення законності режиму та правопорядку в місцях попереднього ув'язнення.

На думку автора, досліджуючи дану проблему, доцільно здійснити таке.

По-перше, звернутися до визначення об'єкта вказаного правового інституту, тобто сфери суспільних відносин, які ним регулюються.

По-друге, визначитися відносно предмета правового регулювання даного інституту попереднього ув'язнення, який, на наш погляд, згідно з його об'єктом має також подвійний характер щодо реалізації знову-таки двох відносно самостійних функцій: 1) у визначенні правових регуляторів, пов'язаних із здійсненням кримінального судочинства під час досудового слідства та провадження справ у суді; 2) у визначенні інститутів правового регулювання, безпосереднього виконання даного запобіжного заходу – взяття під варту згідно із Законом України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р., а також Правил тримання осіб, ув'язнених під варту і засуджених у СІЗО ДДУПВП, забезпечення порядку тримання під вартою та персоналу місць попереднього ув'язнення, режиму, умов тримання, заходів заохочення та стягнення, що застосовуються до ув'язнених, безпеки та відповідальності та ін., – що є суто кримінально-виконавчими регуляторами даних відносин.

По-третє, визначення об'єктивної сторони дії інституту попереднього ув'язнення, яка, на нашу думку, також має подвійний характер, і згідно з конкретними юридичними фактами відображає специфіку діяльності органів кримінального судочинства, а також діяльність органів і установ кримінально-виконавчої системи щодо виконання приписів суду та забезпечення встановленого законодавством порядку серед осіб, які перебувають під вартою.

По-четверте, визначення суб'єктивної сторони діяльності інституту попереднього ув'язнення, яка також має подвійний характер щодо досягнення мети і завдань, які стоять перед конкретними соціальними системами, що взаємодіють у цій сфері відносин.

Зокрема, основними завданнями органів кримінального судочинства є охорона права та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у ньому, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності й жоден невинний не був покараний (ст. 2 КПК України, а також згідно зі ст. 148 – щоб запобігти спробам перешкодити роботі слідства та встановленню істини у кримінальній справі).

По-п'яте, щодо суб'єктів вказаних правовідносин, то, на наш погляд, вони виступають, з одного боку, як представники органів кримінального судочинства, а з другого – як суб'єкти, що забезпечують функцію тримання ув'язнених. Це персонал місць попереднього ув'язнення, до якого згідно зі ст. 21 Закону України "Про попереднє ув'язнення" належать особи рядового і начальницького складу кримі-

нально-виконавчої системи, а також особи, які працюють у цих установах за трудовими угодами, при цьому дії адміністрації місць попереднього ув'язнення під час виконання своїх функцій регламентуються переважно не тільки нормами кримінально-процесуального законодавства, а нормами щодо забезпечення належної охорони та режиму тримання осіб, взятих під варту, створення необхідних житлово-побутових умов, медичного обслуговування, працевлаштування, тобто забезпечення умов для роботи слідчого, дізнавача, прокурора та суду.

Із аналізу дослідження зазначених питань, пов'язаних із соціально-правовою належністю щодо розкриття функціональної (регулятивної й охоронної) сутності попереднього ув'язнення під варту та його правовими формами регламентації як комплексного державно-правового утворення, впливає нагальна потреба у проведенні наукових досліджень для вдосконалення як окремих норм, так і правового регулювання даного інституту в цілому, приведення статусу осіб, які перебувають під вартою, до відповідності вимогам Конституції України та міжнародним стандартам щодо поводження з в'язнями, про що зазначається як відомими вченими, так і практиками. Зокрема, доцільно навести думку О.Г. Колба, який вказує на те, що віктимологічним ситуаціям серед ув'язнених у СІЗО можуть сприяти прогалини у кримінально-виконавчому законодавстві та відомчих актах ДКВС. І саме їх усунення було б корисним для встановлення конструктивного діалогу адміністрації СІЗО з ув'язненими, а також допомогло розв'язати проблеми життєдіяльності осіб, які тримаються під вартою [5, с. 258].

Щоб зробити стан тримання в'язнів у СІЗО більш задовільним, останніми роками здійснено певні зміни в законодавстві, серед яких можна назвати такі.

Право одержувати передачі або посилки та грошові перекази, а також відносно розширення кола організацій, куди в'язні мають право звертатися зі скаргами, заявами і листами, які не підлягають перегляду, крім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і прокурора, до них додано Європейський суд з прав людини, а також інші міжнародні організації [6].

Як приклад гуманізованого підходу до категорії осіб, які можуть бути залишені у СІЗО для господарського обслуговування, можна навести положення Кримінально-виконавчого кодексу України щодо залишення у СІЗО не тільки осіб, засуджених уперше за злочини невеликої тяжкості, а й за тяжкі злочини [7, ст. 89].

Щодо вдосконалення діяльності СІЗО та реформування їх нормативно-правової бази слід додати таке.

Згідно із Законом України "Про Державну кримінально-виконавчу службу України," СІЗО виконують правозастосовні та правоохоронні функції [8].

Саме про вдосконалення діяльності та реформування системи Державної кримінально-виконавчої служби України, в якій відповідне

місце посідають СІЗО, йдеться в Конвенції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій Указом Президент України від 25 квітня 2008 р. № 401. Наприклад, у ній передбачено розроблення нових моделей установ, запобігання катуванням, управління органами й установами, в тому числі СІЗО, приведення нормативної бази діяльності колоній та СІЗО до відповідності національному законодавству, Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (1950), Європейським пенітенціарним правилам тощо [9].

Про більш конкретні питання про реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, в тому числі системи СІЗО, зазначено в розпорядженні Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на період до 2017 року" від 26 листопада 2008 р. У ній передбачено розроблення Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України і подання її до Кабінету Міністрів України у тримісячний строк. Програма має передбачати таке: у першому варіанті – поліпшення умов тримання засуджених і взятих під варту осіб у СІЗО; у другому варіанті – реформування Державної кримінально-виконавчої служби України до 2017 року.

Визначено шляхи і способи розв'язання проблем, а також строки (2008–2012 рр. – перший етап, 2013–2017 рр. – другий етап) [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. Л. Ременсон. – Томск, 1965. – С. 14.
2. Малихин А. В. Следственный изолятор как место предварительного заключения / Малихин А. В. – Рязань, 1976.
3. Сурилов А. В. Теория государства и права / Сурилов А. В. – К. – Одесса : Вища шк., 1989.
4. Алексеев С. С. Право: методологические подходы к исследованию / С. С. Алексеев // Вопр. философии. – 1983. – № 3.
5. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія / Колб О. Г. – Луцьк, 2006.
6. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 черв. 1993 р. (із змінами та доповненнями згідно із законами України від 6 лют. 2003 р., 19 груд. 2006 р., 28 груд. 2007 р.).
7. Кримінально-виконавчий кодекс України. – К. : Велес, 2007.
8. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. (із змінами та доповненнями від 3 листоп. 2006 р., 28 груд. 2007 р.).
9. Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президент України від 25 квіт. 2008 р. № 401/2008.
10. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на період до 2017 року : Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1511.